

ВИДОВІ КОРЕЛЯЦІЇ РОСІЙСЬКОГО ДІЄСЛОВА ТА ЇХНІ ТИПИ

Стаття присвячена проблемі корелятивних відношень у внутрішньодієслівному словотворі. Введення фазового критерію дозволяє не тільки об'єднати видові кореляції в кілька фазових типів, а й розширити їхній обсяг, що є важливим кроком у процесі граматикизації категорії виду.

Ключові слова: дієслово, категорія виду, видова кореляція, фазовість, фазова видова кореляція, граматикизація.

Структура і зміст категорії виду російського дієслова, будова словотвірної системи російської мови, її ресурси та потенціал, специфіка внутрішньодієслівного словотворення сприяють тому, що значна частина дієслівної лексики являє собою пари мотиваційно зв'язаних дієслів, протиставлених за видом. Як зауважує В. М. Русанівський, «У ХХ ст. вид стали розуміти як дієслівну пару...»¹.

Така парність дієслів — феномен категорії виду і російської словотвірної системи. З одного боку, у процесі перфективації та імперфективації дієслова протиставляються одне одному як дієслова недоконаного (далі — НДВ) та доконаного (далі — ДВ) виду. З другого боку, вони співвідносяться між собою як мотиватор і мотиват (під час перфективації: НДВ → ДВ; при імперфективації: ДВ → НДВ). З цього випливає, що перфективація та імперфективація — це одночасно і граматичні, і словотвірні процеси.

У цьому відображається «реальна подвійна природа категорії виду в російській мові»². Ще С. Карцевський зазначав: «Ми знаємо, що віддієслівне творення служить разом із тим і видовим»³. Подібну думку висловлював і В. В. Виноградов: «Категорія виду є ареною боротьби та взаємодії граматичних і лексичних значень»⁴.

Саме тому «внутрішньодієслівну деривацію в славістиці традиційно вивчають і описують з двох поглядів: граматико-аспектуального (у зв'язку з видовою парністю) і словотвірного. Така інтеграція зумовлена специфікою категоризації перебігу дії в часі у слов'янських мовах»⁵.

Але цей підхід породжує й ряд питань, багато з яких аспектологи відносять до «вічних» питань лінгвістики, хоч і продовжують шукати їм пояснення. Ідеться, наприклад, про межі дієслівного формо- і словотворення. Однак останнім часом ця проблема, не втративши свого «історичного» значення, втратила ак-

¹ Русанівський В. М. Вид // Українська мова : Енциклопедія.— К., 2000.— С. 64–65.

² Зализняк А. А., Шмелев А. Д. Введение в русскую аспектологию.— М., 2000.— С. 164.

³ Карцевский С. И. Из лингвистического наследия.— М., 2000.— С. 172.

⁴ Виноградов В. В. Русский язык // Грамматическое учение о слове.— М., 1972.— С. 395.

⁵ Петрухина Е. В. Аспектуальные категории глагола в русском языке в сопоставлении с чешским, словацким, польским и болгарским языками.— М., 2000.— С. 231.

туальність, та й формулювання проблеми саме таким чином дещо спрощує суть справи. «Навіть якщо ми віднесемо два основних способи утворення видової пари до словозміни, — зазначає О. М. Ремчукова, — ми не зможемо “вмістити” категорію виду — найскладніше за своєю природою (лексичною, словотвірною, граматичною) явище в прокрустове ложе формотворення»⁶. І, додамо, традиційного (вужького) розуміння граматичної категорії.

Ця проблема ґрунтовно викладена М. В. Перцовим у книзі «Инварианты в русском словоизменении»⁷. Внаслідок аналізу всіх «за» і «проти» автор дійшов висновку, що однозначної відповіді на це питання немає і «російський вид повинен висвітлюватися в обох розділах граматики — у словозміні і словотворі»⁸.

Однак у зв'язку з цим існує ще одне коло проблем, також безпосередньо пов'язаних із «двоєю» природою категорії виду. Це питання про корелятивні та дериваційні відношення, які виникають між дієсловами в процесі видотворення, і про межі таких відношень.

Зазначимо, що проблема корелятивності залишається серйозною теоретичною проблемою як лінгвістики загалом, так і граматики зокрема.

Поняття кореляції вперше було введено у фонології (М. С. Трубецької, А. Мартіне та ін.) і визначалося як «ряд фонематичних опозицій за однією диференційною ознакою»⁹, хоч елементи теорії кореляції містилися ще у вченні про морфологію Ф. Ф. Фортунатова, О. О. Шахматова, М. М. Дурново й інших. Поступово теорія фонологічної кореляції була поширена на інші рівні мови.

Уперше до проблеми морфологічних кореляцій звернувся Р. Й. Якобсон. На його думку, «одна з суттєвих властивостей фонологічних кореляцій полягає в тому, що обидва члени кореляційної пари нерівноправні: один член має відповідну ознаку, інший її не має; перший визначається як ознаковий (маркований), другий як безознаковий (немаркований). Це ж визначення може служити основою для характеристики морфологічних кореляцій, ... поширення яких у мові отримало загальне визнання»¹⁰. Р. Й. Якобсон був переконаний у тому, що «поняття морфологічної кореляції, як його сформулював М. С. Трубецької, має бути основою аналізу граматичних систем»¹¹.

Пізніше були встановлені відмінності граматичної (морфологічної, синтаксичної, словотвірної) і лексичної кореляції від фонологічної. Звідси випливає необхідність враховувати кореляцію одиниць плану вираження і плану змісту (семантичні кореляції)¹². У наш час теорія кореляції успішно розвивається на всіх рівнях мови. Тому в сучасних дефініціях вона тлумачиться досить широко.

Так, «Большой энциклопедический словарь», як і інші словники, спочатку звертається до етимології терміна: «Кореляція (від пізн. лат. *Correlatio* — співвідношення) — взаємний зв'язок, взаємозалежність, співвідношення предметів або понять». На цьому ґрунті формується дефініція кореляції мовної — «1) взаємозумовленість, зв'язок, визначена залежність мовних елементів; 2) різновид опозиції»¹³.

У «Словаре лингвистических терминов» О. С. Ахманової зазначається: «Кореляція — англ. *Correlation*, ісп. *Correlación*. 1. Взаємозумовленість, семіологічна залежність двох і більше одиниць мови»¹⁴.

⁶ Ремчукова Е. Н. Креативный потенциал русской грамматики. — М., 2005. — С. 163.

⁷ Перцов Н. В. Инварианты в русском словоизменении. — М., 2001. — 280 с.

⁸ Там же. — С. 164.

⁹ Українська мова : Енциклопедія. — К., 2000. — С. 254.

¹⁰ Якобсон Р. О. О структуре русского глагола // Якобсон Р. О. Избранные работы. — М., 1985. — С. 210.

¹¹ Там же. — С. 212.

¹² Языкознание // Большой энциклопедический словарь. — М., 1998. — С. 243–244.

¹³ Большой энциклопедический словарь. — М., 1999. — С. 576.

¹⁴ Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. — М., 1969. — С. 209.

«Лингвистический энциклопедический словарь» визначає кореляцію як «взаємну відповідність, взаємозв'язок, зумовленість мовних елементів» і дає важливе, на наш погляд, уточнення: «Будучи побудованою на основі відношень тотожності та відмінності матеріальних або функціональних властивостей елементів структури мови, кореляція є головним способом їх інтеграції в систему, найважливішим системоутворювальним чинником»¹⁵. Це означає, що саме на основі корелятивних відношень між елементами структури мови формуються системи, характерні для того або іншого мовного рівня.

«Базовый словарь лингвистических терминов» дає таке визначення кореляції: «1. Протиставлення (головним чином у фонології), в основі якого лежать властивості одномірності (за однією ознакою), привативності (за наявністю — відсутністю ознаки) і пропорційності (наявність кількох симетричних пар одиниць, протиставлених за даною ознакою). Фонологічна кореляція. Станова кореляція. Кореляція за видом. ... *ехать* — *приехать*»¹⁶.

Аналіз дефініцій засвідчує, що, з одного боку, кореляція являє собою протиставлення «за однією ознакою», «за наявністю / відсутністю ознаки» тощо, а з другого боку, це «взаємозв'язок», «співвідношення», «взаємозалежність», що загалом можна інтерпретувати по-різному. Це стосується і визначення видової кореляції.

На думку Р. Й. Якобсона, всю систему російського дієслова можна «повністю звести до системи небагатьох кореляцій», серед яких загальна видова кореляція визначається як «форми доконаного виду (ознакова категорія) ~ форми недоконаного виду (безознакова категорія)»¹⁷. Р. Й. Якобсон при визначенні видової кореляції пропонує враховувати лише граматичний критерій, тобто будь-які пари дієслів, протиставлені за видом, розглядати як корелятивні. Жодні інші відмінності між дієсловами (словотвірні, лексичні) не враховуються, див., наприклад, згаданий «Словарь лингвистических терминов» О. С. Ахманової: «**Кореляція видова** англ. aspectual correlation. Наявність у даного дієслова двох категорійних форм доконаного та недоконаного виду»¹⁸. У «Базовом словаре лингвистических терминов» як видова кореляція визначається опозиція *ехать* — *приехать*¹⁹.

Такий погляд є досить поширеним. І хоч, на думку О. М. Ремчукової, він досить радикальний²⁰, його поділяють багато які аспектологи. Наприклад, Л. Ясаї визнає, що «... у принципі кореляцію можна було б розуміти ширше як опозицію протилежних видів з різним лексичним значенням (напр., *писать* і *записать*)»²¹. За такого широкого підходу проблеми розмежування корелятивних і дериваційних відношень між дієсловами в процесі видотворення не виникає.

Однак у сучасній аспектології не менш поширеним є й інший погляд, згідно з яким «під кореляцією та співвідношенням розуміють видову пару (або парність)»²². У такому випадку визначення видової кореляції збігається з визначенням видової пари, запропонованим багатьма сучасними граматиками, наприклад, «Русской грамматикой»: «Видова пара — це пара лексично тотожних дієслів докон. і недокон. виду, які різняться між собою тільки граматичною семантикою

¹⁵ Языкознание : Большой энциклопедический словарь.— С. 244.

¹⁶ Базовый словарь лингвистических терминов.— К, 2003.— С. 58.

¹⁷ Якобсон Р. О. Знач. праця.— С. 212–213.

¹⁸ Ахманова О. С. Знач. праця.— М., 1969.— С. 209.

¹⁹ Базовый словарь лингвистических терминов.— С. 58.

²⁰ Ремчукова Е. Н. Знач. праця.— С. 167.

²¹ Ясаї Л. Заметки по некоторым проблемам видовой соотносительности русского глагола // Die Grammatischen Korrelationen.— GraLiS, 1999.— С. 275.

²² Там же.

виду: *делать* — *сделать*, *переписать* — *переписывать*»²³. У «Теоретичній морфології української мови» зазначається: «... дієслова мають відповідні видові кореляти, з якими вони об'єднуються у видову пару. Співвідносними за видовою ознакою є тільки члени видових пар. Основною умовою утворення видової пари є тотожність лексичних значень дієслів і їхні відмінні видові значення»²⁴.

Відповідно до цих критеріїв як корелятивні визначаються опозиції дієслів, які не лише протиставлені за видом і пов'язані відношеннями мотивації, а й лексично тотожні. Таким чином, межі корелятивності зміщуються до зони лексичних відношень.

Але в такому випадку виникає проблема співвідношення корелятивності з процесами дієслівного формо- і словотворення, розв'язання якої залежить від концепції, прийнятої тією або іншою аспектологічною школою щодо природи видових пар (форми одного слова або різні слова).

Так, якщо видові пари, що виникають у процесі перфективації та імперфективації, розглядати як форми одного дієслова (В. В. Виноградов, О. М. Тихонов та ін.), то межі кореляції повністю збігаються з межами дієслівного формотворення, що також знімає проблему співвідношення кореляції і деривації. Кореляція повністю співвідноситься з процесами дієслівного формотворення.

Якщо ж іти за іншими аспектологічними школами (В. М. Русанівський, Ю. С. Маслов, О. В. Бондарко та ін.) і визначати характер категорії виду як змішаний (імперфективація — словозміна, перфективація — словотворення), то видові пари імперфективного типу є різновидом формотворення, а пари перфективного типу — різні слова. У такому випадку як корелятивні розглядаються не тільки словозмінні відношення, але й словотвірні. Іншими словами, видові кореляції розташовані не лише в зоні дієслівних форм, а й частково в зоні дієслівного словотворення.

Якщо розглядати формування видових пар дієслів (і перфективного, й імперфективного типу) тільки як результат словотвірних процесів (Н. С. Авілова, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, І. Г. Милославський, О. М. Соколов, С. О. Соколова та ін.), а дієслова будь-якої видової опозиції відповідно як різні слова, то за такого підходу в корелятивні відношення вступають різні дієслова, об'єднані відношеннями мотивації. Отже, кореляція повністю співвідноситься з процесами словотворення і фактично розглядається як один з їх різновидів, але за умови тотожності лексичного значення мотиватора і мотивата.

Таким чином, словотвірні процеси можуть породжувати не лише відношення деривації, а й кореляції (у разі формування видової пари), що робить актуальним питання про їх розмежування. На думку О. М. Соколова, «...яким би складним не поставало питання про розмежування видових кореляцій і деривацій, саме це протиставлення не має викликати сумнівів»²⁵.

Справді, питання про співвідношення видових кореляцій і деривацій надзвичайно складне, а існуючі критерії їх виокремлення, на наш погляд, не є достатніми і потребують подальшого уточнення. Це стосується, наприклад, такої ознаки видової кореляції, як тотожність лексичного значення, визначення якого заводить дослідників у лабіринт проблем лексичної тотожності та її меж. Тому необхідно шукати нові способи і прийоми, розробляти додаткові критерії розмежування видових кореляцій і деривацій, відповідно до яких виділятимуться істотні ознаки, притаманні всім видовим кореляціям, і ознаки, які виявляють сис-

²³ Русская грамматика.— Ленинград ; М., 1980.— С. 583.

²⁴ Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови.— К., 2004.— С. 225.

²⁵ Соколов О. М. Фазовое варьирование в видовых оппозициях русских глаголов // Филол. науки.— 1985.— № 4.— С. 47–48.

темний характер. Таким додатковим критерієм може стати фазове значення видової кореляції.

У працях різних авторів і різних шкіл при характеристиці загального змісту категорії дієслівного виду два ряди дієслів (ДВ і НДВ виду) звичайно розглядаються окремо. За такого трактування проблеми фазового членування дієслівної дії не виникає. «Питання про фазу дії автоматично актуалізується, щойно аналіз переноситься в площину зіставлення семантики мотивата і мотиватора, у площину розмежування дієслівних кореляцій і деривацій»²⁶.

Фактично йдеться про зміст відношень між дієсловами НДВ і ДВ, де, залежно від семантики дієслів, НДВ передає процес або його повторення (*шептать, посещать*), а ДВ — завершення (*прошептать*), початок (*зашептать*), однократність (*шепнуть, посетить*), обмеженість (*пошептать*), тобто одну з фаз процесу, якщо розуміти процес як «послідовну зміну станів».

Такі значення, що виявляються через відношення (*шептать — зашептать, шептать — шепнуть, посещать — посетить* і под.), властиві будь-якій дієслівній опозиції, тому фазовість розглядається як їх обов'язкова семантична ознака: «...будь-які дієслова, мотиваційно пов'язані між собою, перебувають у таких семантичних відношеннях, які достатні для визначення фазової межі»²⁷. Виходячи з цього, можна говорити про фазову константу дієслівної пари, оскільки «не існує таких видових опозицій, у яких не була б детермінована фазовість»²⁸.

Отже, фазове значення властиве і всім видовим кореляціям, і його можна використати як ще один критерій їх тлумачення, тобто, якщо розглядати вид дієслова як категорію, яка позначає відношення процесу до різних його фаз, то одним з об'єктивних критеріїв визначення видових кореляцій стає їхнє фазове значення²⁹.

Видовою кореляцією ми називаємо опозицію дієслів НДВ — ДВ, яка має одне з фазових значень, при цьому мотивоване дієслово не «навантажене» жодними додатковими відтінками, крім фазових. Такі видові кореляції пропонуємо називати фазовими видовими кореляціями. Відмінності між членами фазових видових кореляцій завжди пов'язані не лише з граматичним видом (НДВ і ДВ), а й з передаванням фазових значень, які репрезентовані кількома типами: 1) процесно-завершальним (*шептать — прошептать*); 2) починально-процесним (*зашептать — шептать*); 3) багатоактно-одноактним (*шептать — шепнуть*); 4) процесно-обмежувальним (*шептать — пошептать*).

Поняття фазової видової кореляції ширше за поняття видової кореляції, оскільки містить опозиції різних фазових типів, але воно, на наш погляд, не суперечить загальному тлумаченню кореляції, в якому підкреслюється, що кореляція побудована «на основі відношень тотожності й відмінності (курсив наш.— О. С.) матеріальних або функціональних властивостей елементів структури мови»³⁰. У даному випадку — це фазові відмінності між опозиціями дієслів. Таким чином, ми пропонуємо розширити зону видової корелятивності й у зв'язку з цим переглянути склад і межі видових кореляцій. Для цього звернемося до характеристики всіх типів фазових видових кореляцій.

Процесно-завершальні відношення виражаються суфіксальними і префіксальними видовими кореляціями: *выращивать — вырастить, продавать — продолбить, подкрашивать — подкрасить, мужать — возмужать*,

²⁶ Там же.

²⁷ Там же. — С. 48.

²⁸ Соколов О. М. Фазовость как лексико-грамматическая категория русского глагола // Русское языкознание : Респуб. межведомств. науч. сб.— К., 1985.— Вып. 10.— С. 57.

²⁹ Там же.— С. 51–58.

³⁰ Языкознание : Большой энциклопедический словарь.— С. 244.

купать — *выкупать*, *считать* — *подсчитать*, *редактировать* — *отредактировать* тощо.

Фазові опозиції процесно-завершального типу повністю відповідають традиційним критеріям визначення видових пар дієслів (протиставлення за видом, лексична тотожність, гранична семантика), тобто є видовими кореляціями в загальноприйнятому в граматиках розумінні.

Однак аналіз семантики видових пар, наведених у «Русской грамматике»³¹ та інших джерелах, свідчить, що багато які видові пари з погляду фазового членування процесів далеко не завжди являють собою процесно-завершальний тип, а досить послідовно розподіляються в інших типах фазових відношень. Інакше кажучи, фазова семантика загальноновизначених видових кореляцій є різноманітною і відповідає не одному (процесно-завершальному), а кільком фазовим типам, наприклад, починально-процесному: *вразумить* — *вразумляют*, *воспламенить* — *воспламеняют* і под. Це пояснюється тим, що значення дієслова залежить від змісту кожного конкретного процесу, тобто той самий процес (у межах одного значення) може відбуватися по-різному. В одному випадку його здійснення передбачає певний час: *вразумляют*, щоб *вразумить*, *воспламеняют*, щоб *воспламенить*, *подтверждают* — *подтвердить*, *удешевляют* — *удешевить*, *присваивают* — *присвоить*, *задерживают* — *задержат*, *улавливают* — *уловить* і под. Однак в іншому випадку реалізація цих процесів і їм подібних не вимагає часу, їх мета досягається без його витрати, вмить: *вразумить*, *воспламенить*, *подтвердить*, *задержат*, *уловить*, *обеспечить*, *защитить*, *внушить*, *изумить*, *ощутить* і под.

У той же час завершення подібних процесів не передбачає їхньої вичерпаності, а закріплюється як ознака суб'єкта або об'єкта: *вразумляют*, *воспламеняют*, *подтверждают*, *задерживают*, *улавливают*, *обеспечивают*, *защищают*, *внушают*, *изумляют*, *ощущают* тощо. Зміст відношень між дієсловами змінюється: *вразумить* і продовжувати *вразумляют*, *воспламенить* і продовжувати *воспламеняют*, *подтвердить* і продовжувати *подтверждают*, *задержат* — *задерживают*, *уловить* — *улавливают*, *обеспечить* — *обеспечивают*, *защитить* — *защищают* та ін.³²

Такі семантичні відношення між дієсловами зумовлені природою того або іншого процесу, а також особливостями його здійснення. Тому дієслова НДВ цієї семантико-словотвірної структури нерідко співвідносяться з корелятами ДВ, які позначають початкову фазу процесу-стану. Своєрідність семантики цих суфіксальних пар полягає в тому, що похідні (формально і семантично) дієслова НДВ, передаючи значення стану як ознаки, є неграничними.

Таким чином, починальне значення може реалізуватися у набагато більшій кількості дієслів, ніж відзначене аспектологами. Ідеться про видові суфіксальні пари на зразок: *отразится* — *отражаются*, *осветить* — *освещают* і под., у яких значення починальності виявляється виключно через взаємовідношення дієслів і не пов'язане з семантикою дієслівних афіксів. Дієслово ДВ у таких парах не має спеціальних морфологічних засобів вираження початку дії, однак аналіз фазових відношень між дієсловами дозволяє визначити їх як починально-процесні³³.

³¹ Русская грамматика.— С. 589–591.

³² Усі приклади видових пар наведено за «Русской грамматикой» (с. 588–591) та за підручником О. М. Ремчукової (*Ремчукова Е. Н. Морфология современного русского языка : Категория вида глагола.*— М., 2004.— 144 с.). У цих працях опозиції подано як суто видові, тобто такі, що мають процесно-результативне значення.

³³ *Первакова И.* Способы выражения начальной фазы действия в русском языке (в сопоставлении с польским) : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— М., 1987.— 16 с.

Аналогічні починально-процесні відношення спостерігаються й у багатьох перфективних парах: *побежать* — *бежать*, *пойти* — *идти*, *заговорить* — *говорить*, *засвистеть* — *свистеть*, *овдоветь* — *вдоветь* тощо. Але, як правило, такі опозиції дослідники виводять за межі корелятивності і розглядають їх у рамках починального способу дії. Однак останнім часом аспектологи знову переглядають їхню граматичну характеристику. Наприклад, як пари корелятивного типу визначають опозиції дієслів односпрямованого руху з префіксом *по-*, своєрідність яких полягає в тому, що імперфективний член позначає певну дію, а перфективний — її початок: *пойти* — *идти*, *побежать* — *бежать* і под. Значення починальності в них є актуальним і не потребує контекстуальної підтримки. У термінології О. В. Падучевої, Г. А. Залізняка і О. Д. Шмельова³⁴ це інгресивні видові пари.

Але ставлення до пар *заговорить* — *говорить*, *запрыгать* — *прыгать*, *засвистеть* — *свистеть* та ін. і досі неоднозначне. Багато лінгвістів, зберігаючи традицію, розглядають їх у межах способів дієслівної дії. Наприклад, Г. А. Залізняк і О. Д. Шмельов підкреслюють, що: «...у російській мові існує широкий клас дієслів, які означають “почати щось робити”: *заговорить*, *заходит* (по кімнаті), *запрыгать*, *засвистеть*, *заважничать*, *заалеть*, *за шуметь*, *за шелестеть*, *за блестять* і под. ... Але ці дієслова не утворюють видової пари з вихідними безпрефіксними дієсловами»³⁵. Однак далі вони наголошують, що «...відповідні безпрефіксні дієслова іноді можуть виступати як їх “незаконні” видові кореляти... Таке вживання безпрефіксних дієслів є дещо “зміщеним” і для різних дієслів припустимо різною мірою. Так, у дієслові *смеяться* семантичний зсув мінімальний, тому пара *смеяться* — *засмеяться* близька до видової (і іноді як така і розглядається)»³⁶. Цю думку лінгвісти повторюють неодноразово: «У деяких випадках семантичний зсув за “незаконної” субституції ледве відчутний (як, наприклад, при заміні *засмеяться* — *смеяться*), і тоді відповідна пара виявляється близькою до власне видової»³⁷.

Про причини такої обережності розмірковує М. Я. Гловінська: «...семантичне відношення в парах на зразок *возглавить* — *возглавят* справедливо прирівнюється до відношень між дієсловом починального способу дії та його непохідним мотиватором (наприклад, *заболеть* — *болеть*, *замолчат* — *молчат*, *заснуть* — *спать*, *засуетиться* — *суетиться*, *засмеяться* — *смеяться* і под.), а також до відношення в парах типу *встать* — *стоять*, *сесть* — *сидеть*, *лечь* — *лежать* і под. Виникає, однак, питання, чому в граматиках і словниках дієслова *возглавить* і *возглавят* визнаються видовою парою, а інші пари дієслів з починальним співвідношенням, наприклад, *заболеть* — *болеть* або *встать* — *стоять* ні?»³⁸.

Цю «непослідовність» можна легко пояснити. Традиційна грамика виходить з того, що вид — словозмінна категорія і що видів два — ДВ і НДВ. Тому вона не може допустити, щоб у одного дієслова формі ДВ (наприклад, *заболеть*) відповідали два різних НДВ (*заболевать* і *болеть*) з різним значенням — це означало б, що видів не два, а три. Внаслідок цього форма *заболевать*, утворена імперфективацією, визнається законним НДВ від *заболеть*, а *болеть* потракто-

³⁴ Падучева Е. В. Семантические исследования : Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива.— М., 1996.— С. 148–149; Залізняк А. А., Шмельов А. Д. Значач. праця.— С. 59.

³⁵ Залізняк А. А., Шмельов А. Д. Значач. праця.— С. 59.

³⁶ Там же.

³⁷ Там же.— С. 51–52.

³⁸ Гловінская М. Я. Семантические типы видовых противопоставлений русского глагола.— М., 1982.— С. 10.

ується як інша лексема, перфектної видової пари *заболеть* — *болеть* не виникає. Для таких дієслів, як *возглавить*, словоформа *возглавятъ* є єдиним НДВ, і для них перфектна пара має право на існування. У традиційній граматиці пара з починальним співвідношенням може бути визнана як видова лише в тому разі, якщо «дієслово ДВ — моментальне, тобто не входить до граничної пари з іншим НДВ, який позначає процес»³⁹. Однак виокремлення перфектних видових пар серед інших починальних доцільне і за класифікувального підходу⁴⁰.

Починально-процесні відношення між дієсловами здатні трансформуватися у відношення багатократності — одноактності⁴¹. В інших випадках вони можуть тлумачитися і як багатократні — однократні, оскільки і той, і інший характер перебігу процесів пов'язаний з їхньою повторюваністю: багатократність як сума миттєвих процесів, багатократність як повторення процесів іншої структури. Пор.: *вздрагивать* — *вздвогнуть*, *вскрикивать* — *вскрикнуть*, *взвывать* — *взвыть*; *подшучивать* — *подшутить*, *перепугивать* — *перепугать*, *подсмеиваться* — *подсмеяться*, *задевать* — *задеть* та ін.⁴²

Це пояснюється тим, що для реалізації деяких процесів також не потрібно часу, вони завершуються миттєво, повністю себе вичерпавши: *бросить*, *вздвогнуть*, *взмахнуть*, *вскрикнуть*, *задеть*, *решишь*, *выдумать*, *простить*, *пустить*, *обмануть*, *обидеть*, *оскорбить* тощо.

Наприклад, подібне значення ментальних дієслів *решишь*, *понять*, *вспомнить* та ін. розглядається Т. В. Булигіною та О. Д. Шмельовим⁴³. Так, аналізуючи значення дієслів у парі *решать* — *решишь*, автори зазначають: «... у цій парі перший член може позначати цілеспрямовану діяльність, результатом якої є подія, позначена перфективним членом... тобто йдеться про вживання дієслів *решать* — *решишь* щодо акту прийняття рішення, якому звичайно передують хоча б короткий період пошуків такого рішення: *Они долго решали, кто поедет на конференцию*»⁴⁴. Але разом із цим *решать* — *решишь* може вживатися для позначення не вольового акту, а думки, судження, умовиводу, що виникають мимовільно: *Он сразу решил ехать*. Однак ці два значення — контрольованого та неконтрольованого «рішення» не розмежовуються в тлумачних словниках, хоч між ними виявляються граматичні і сполучувальні відмінності⁴⁵.

Співвідносні дієслова НДВ можуть означати процеси або багатократні (*бросать*, *вздрагивать*, *взмахивать*, *вскрикивать* тощо), або багатократні (*решать*, *вспоминать*, *понимать*, *выдумывать*, *прощать* та ін.). Фактично тут йдеться про повторюваність процесів, яка характеризується тим, що в одних випадках процес являє собою серію миттєвих актів, які становлять «кванти» одного процесу, а в других — повторення однократно здійснених дій. Зміст таких відношень визначається підкреслено одноактним (*вздвогнуть*) або однократним (*посетить*) характером значення дієслова ДВ, або багатократністю (*вздрагивать*) або багатократністю (*посещать*) значення дієслова НДВ. Вихідною формою такого процесу є дієслово НДВ, яке має або граничне, або неграничне значення. Таким чином, у корелятивні відношення вступають не лише пари процесно-завершального типу, а й починально-процесного і багатократно-одноактного.

³⁹ Падучева Е. В. Знач. праця.— С. 95.

⁴⁰ Гловинская М. Я. Знач. праця.— С. 10.

⁴¹ Соколов О. М. Фазовое варьирование в видовых оппозициях русских глаголов.— С. 51.

⁴² Там же.— С. 49.

⁴³ Булыгина Т. В., Шмелев А. Д. Ментальные предикаты в аспекте аспектологии // Логический анализ языка: Пробл. интенционал. и прагмат. контекстов.— М., 1989.— С. 39–40.

⁴⁴ Там же.— С. 38–39.

⁴⁵ Там же.— С. 39–40.

Серед фазових видових кореляцій особливе місце посідають перфективні опозиції процесно-обмежувального типу: *петь* — *попеть*, *стоять* — *постоять*, *играть* — *поиграть* і под. Відповідна словотвірна модель у російській мові є надзвичайно продуктивною, дієслівна пара з процесно-обмежувальним значенням може бути утворена від більшості дієслів НДВ, які позначають як граничний, так і неграничний процес або стан. Мотивоване дієслово ДВ має значення «здійснити дію протягом певного часу» (частіше нетривалого): *читать* — *почитать*, *играть* — *поиграть*, *говорить* — *поговорить*, *варить* — *поварить* (варення), *болеть* — *поболеть*, *волноваться* — *поволноваться*, *молчать* — *помолчать*⁴⁶ тощо. Прийнято вважати, що відношення в таких парах суто словотвірні, дериваційні, тому дієслова з префіксом *по-* розглядають у межах делімітативного способу дії.

Якщо при визначенні ознак видової кореляції враховувати її фазовий зміст і визнати, що видову пару можуть формувати не лише граничні дієслова, а й неграничні, то ставлення до опозицій процесно-обмежувального типу істотно зміниться. Порівняймо фазове значення опозицій *петь* — *спеть* і *петь* — *попеть*.

В опозиції процесно-завершального типу *петь* — *спеть* фіксується межа, встановлена природою даного процесу. У дієслові *спеть* акцентується природне завершення співу, пов'язане з його вичерпаністю. В опозиції процесно-обмежувального типу *петь* — *попеть* акценти зовсім інші: процес *петь* — *попеть* також обмежений, але межа встановлена ззовні, зумовлена певними зовнішніми обставинами. Тому інформація про процес *петь* — *попеть* складніша. Фазова межа в опозиціях цього типу порівняно з процесно-завершальним має свої особливості. Це інформація не тільки про його завершення, а й про те, що процес був обмежений певними часовими рамками, тобто на значення завершення процесу накладається відтінок його нетривалості, стислості, що визначається як характер його перебігу. Не можна сказати **попели весь вечер*, **поговорили всю ночь*, але: *попели два часа*, *поговорили несколько минут* тощо. Інформація про природну вичерпаність процесу відсутня, хоч його завершення може і збігатися з вичерпаністю, пор. *попели песни и ушли*, *знахарка пошептала — ребенок выздоровел* та ін. Фактично у другому випадку це також відношення процесно-завершального типу, ускладнені інформацією про характер перебігу процесу. Підкреслення обмеження дії має формальне вираження (префікс *по-*), що і посилює його, робить визначальним при встановленні семантики опозицій процесно-обмежувального типу.

Ці досить тонкі семантичні відтінки, що виникають між дієсловами в процесно-обмежувальних опозиціях, дають підстави дослідникам припустити, що «деякі з пар типу *гулять* — *погулять* виявляють тенденцію до переходу в тип *обедать* — *пообедать*, це відбувається в міру того, як у дії утворюється певна власна внутрішня межа, яка задає рамки цій порції. Так, дієслово *поесть* звичайно використовують для опису ситуації, коли людина їсть протягом певного часу і з'їдає або скільки вона хотіла, або скільки дали (тобто процес тут обмежений не лише часом). У цьому випадку пара *есть* — *поесть* наближається до граничних пар типу *обедать* — *пообедать*. Так само можна *поговорить* з приятелем півгодини (делімітативний спосіб дії), а можна *поговорить* з директором (провести розмову), маючи на увазі досягнення певної мети — і в цьому разі пара *говорить* — *поговорить* уже буде близькою до видової пари. Пор. *покурить (выкурить одну сигарету)*»⁴⁷.

⁴⁶ Русская грамматика.— С. 366.

⁴⁷ Зализняк А. А., Шмелев А. Д. Знач. праця.— С. 58–59.

Подібні фазові значення виявляються в багатьох опозиціях: *просить* — *попросить*, *смотреть* — *посмотреть* (фільм), *слушать* — *послушать* (музику), *звонить* — *позвонить*, *рубить* — *порубить* (дрова) і под.

Проте при визначенні пар на зразок *гулять* — *погулять* Г. А. Залізняк і О. Д. Шмельов досить обережні. Вони розглядають їх як близькі до градаційних видових пар, однак не вважають видовими: «Дієслово НДВ тут може означати лише процес і є непарним, а дієслово ДВ являє собою делімітативний спосіб дії і позначає подію, яка полягає в тому, що була наявна певна “порція” даного процесу»⁴⁸. На думку вчених, формуванню видової пари перешкоджає негранична семантика дієслів НДВ.

Але якщо ми знімаємо це обмеження, то опозиції процесно-обмежувального типу «являють собою видові пари співвідносних неграничних дієслів недоконаного виду: коли *писать* осмислюється як негранична дія, його видовою парою є дієслово *написать*»⁴⁹. Певна «порція» процесу в значенні опозицій подібного типу є лише інформацією про характер здійснення таких процесів. У такому випадку підвищена продуктивність обмежувальних дієслів трактується як один із доказів системного характеру відношень між дієсловами і, отже, «являє собою розширення видової опозиції на цілий клас предикатів (дій, тобто неграничних динамічних ситуацій)»⁵⁰.

Ми збільшуємо обсяг видових кореляцій за рахунок включення опозицій, що передають крім процесно-завершальних також інші типи фазових відношень. Особливість такого підходу пояснюється тим, що до фазових видових кореляцій входять опозиції, в яких дієслова НДВ можуть бути як граничними, так і неграничними, а дієслова ДВ — як з неінформативними, так і з сильноінформативними афіксами.

Залежність фазового значення опозиції від граничності — не граничності дієслова НДВ яскравіше виявляється в парах імперфективного типу: гранична семантика НДВ передбачає формування пари процесно-завершального типу, негранична — починально-процесного. Фазове значення видових опозицій перфективного типу більшою мірою регулюється власною лексичною семантикою дієслівних афіксів (префіксів і суфікса -ну-). Тому зона корелятивності перфективних фазових пар ширша і менш однорідна, ніж корелятивна зона імперфективних пар.

Якщо розглядати деривацію та кореляцію як два полюси семантичних відношень, то необхідно визнати, що між ними лежить зона проміжних станів⁵¹. Відмінність цих станів (якщо мати на увазі фазові протиставлення) залежить від міри лексичної інформативності дієслівних префіксів і суфіксів⁵². Так, чим більш лексично інформативним є префікс у мотивованому дієслові, тим далі на периферії корелятивності розташована фазова пара.

Таку свого роду шкалу перехідності можна спостерігати, аналізуючи мовні факти на всіх ярусах мови. Добре відомо, що «...як і скрізь у мові (у фонетиці, в “граматиці” й у словнику), слід пам’ятати, що зрозумілі лише крайні випадки. Проміжні ж у самому першоджерелі — у свідомості мовців — виявляються

⁴⁸ Там же. — С. 58.

⁴⁹ Дики С. (Stephen M. Dickey) Где кончается метафора? (О развитии видового префикса по- в русском языке) // Русский язык. Исторические судьбы и современность : II Междунар. конгресс исследователей рус. яз. Москва, 18–21 марта 2004 г. [Труды и материалы]. — М., 2004. — С. 255.

⁵⁰ Там же.

⁵¹ Соколов О. М. Фазовое варьирование в видовых оппозициях русских глаголов. — С. 48.

⁵² Там же. — С. 47–48.

несталими і невизначеними. Однак саме це неясне і нестале і має найбільше привертати увагу лінгвіста, оскільки тут готуються ті факти, які потім фігурують в історичних граматиках, інакше кажучи, саме тут ми присутні при еволюції мови»⁵³. Таким чином, кореляцію доцільно визначати не лише як крайню точку, протилежну деривації, але і як семантичну зону, що містить у собі ряд перехідних випадків.

Концепція про типи видових кореляцій, їхню фазову неоднорідність укладається в сучасні концепції теорії граматикизації. На думку В. М. Русанівського, «у видовій парі переплелася взаємозалежність словотворення й морфології, що свідчить про незавершеність процесу граматикизації категорії виду»⁵⁴. Виокремлення кількох типів корелятивних відношень саме і пояснюється різною мірою граматикизації фазових видових опозицій. Найбільше граматикизовані процесно-результативні відношення, найменше — процесно-обмежувальні: вони займають пограничну позицію в зоні кореляції, поєднуючи в собі інформацію про завершення процесу й одночасно про характер його перебігу.

Уведення фазового критерію дає чіткішу картину корелятивних відношень у колі внутрішньодієслівного словотворення, розширюючи обсяг видових кореляцій. У свою чергу, це розширення є важливим кроком у процесі граматикизації категорії виду.

(Сімферополь)

O. I. SEMYKOLIENOVA

ASPECT'S CORRELATIONS OF RUSSIAN VERBS AND THEIR TYPES

The article is devoted to the problem of correlative relations in inner-verb word formation. Introduction of the phase criterion allows not only to unite aspect correlation into several phase types, but also to increase their «volume». This increase is an important step in the process of aspect grammatization.

К e y w o r d s: verb, aspect, aspect correlation, phase, phase aspect correlation, grammatization.

⁵³ Щерба Л. В. Избранные работы по языкознанию и фонетике.— Ленинград, 1958.— С. 35–36.

⁵⁴ Русанівський В. М. Зазнач. праця.— С. 64.